

РОМАНЮК Ілона Валентинівна,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови і літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету; вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, 68600, Україна; тел.: +38 067 4864840; e-mail: mrs.ilona@mail.ru; ORCID ID: 0000–0002–1252–5643

МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР СУПЕРЕЧКА В ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ ПЕРСОНАЖІВ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДНИХ ТЕКСТІВ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО)

Анотація. *Мета* статті полягає у дослідженні специфіки мовленнєвого жанру *суперечки* в діалогічному мовленні персонажів. *Предметом* дослідження став комплексний мовленнєвий жанр *суперечка* як особливий жанр діалогічного мовлення персонажів у творах І. С. Нечуя-Левицького. *Результати* дослідження полягають у тому, що: 1) в мовленнєвому жанрі *суперечка* наявні такі елементарні МЖ: *аргументація, запитання, негативна відповідь, констатація факту, намір, наказ, прохання, відмова, порада, висміювання, нарікання, образа*. Вибір відповідного елементарного мовленнєвого жанру залежить від мети, стратегії й тактики спілкування. Від цього залежить і результат суперечки (конфліктний діалог або кооперативний); 2) комунікативною метою цього МЖ є відстоювання мовцями своїх власних позицій упродовж усього процесу комунікації; 3) тон розмови є негативним і напруженим; 4) спостерігається порушення норм літературної мови; 5) у мовленні персонажів наявна негативно-оцінна лексика. Основним *методом* дослідження став описовий, за допомогою якого проаналізовано специфіку мовленнєвого жанру *суперечка*. Використано також компонентний аналіз — для опису семантики лексичних засобів у висловлюваннях персонажів. **Висновки:** характерною ознакою мовленнєвого жанру *суперечка* є те, що співрозмовники думають по-іншому, формують свою власну думку з приводу спільної теми розмови. Результатом цієї розмови може бути або конфліктний, або гармонійний діалог.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, суперечка, діалогічне мовлення, висловлювання.

Термін «жанр» належить до інтенсивно і широкоживаних, і це є причиною розмитості його семантики. Здебільшого термін «жанр» і донині пов'язують передусім із літературознавством, хоча він «стосується усіх видів словесності» [2, с. 159]. М. М. Бахтін першим у своїй праці «Проблеми речевих жанрів» (1979) звернув увагу на необхідність дослідження мовленнєвого жанру в мовознавстві, сформулювавши загальнофілологічні основи поняття *жанру*. Це стало поштовхом для інтенсивного вивчення окремих мовленнєвих жанрів та їх груп у русистичі у 1990-х роках, а згодом і для формування жанрології як особливої філологічної дисципліни.

На сьогодні проблемі мовленнєвого жанру присвятили низку праць видатні лінгвісти: Ф. Бацевич, В. Дементьев, Т. Матвеева, К. Седов, Т. Шмельова та ін. Однак дослідження певних типів мовленнєвих жанрів, зокрема жанру *суперечки* у мовленні мовців, лишилося поза увагою лінгвістів, тому цим і пояснюється **актуальність** нашого дослідження.

Метою статті є дослідження специфіки мовленнєвого жанру *суперечки* в діалогічному мовленні персонажів. Мета передбачає реалізацію таких **завдань**: 1) дослідити погляди лінгвістів щодо проблеми мовленнєвого жанру; 2) встановити специфічні особливості жанру *суперечки* в діалогічному мовленні персонажів в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького; 3) окреслити межі подальшого дослідження.

Словники лінгвістичних термінів фіксують різноманітні тлумачення поняття «**мовленнєвий жанр**», визначаючи його то як одиницю мовлення, то як рід, різновид мовлення, пов'язаний із ситуацією спілкування, то як різновид функціонального стилю, форму мовного спілкування, продиктовану умовами побудови висловлювання. Таким чином, дефініції мовленнєвого жанру, зафіксовані у лінгвістичних словниках, виявляють відсутність одноставності щодо розуміння самого змісту цього поняття в мовознавстві.

М. М. Бахтін [1] поєднував природу мовленнєвого жанру з висловлюванням. На думку М. М. Бахтіна, мовленнєвий жанр — це репліка, ціле висловлювання в діалозі. Він розглядав мовленнєвий жанр в аспекті мовленнєвого спілкування як факт соціальної взаємодії людей, як співвідношення та взаємодію смислових позицій. Саме діалогічність є визначною ознакою мовленнєвого жанру у М. М. Бахтіна як одиниця мовленнєвого спілкування.

Продовження цієї цілком слушної думки знаходимо у працях Ф. С. Бацевича, який визначає мовленнєві жанри як «тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень — носіїв мовленнєвих актів, об'єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням особистості адресата, контексту і ситуації спілкування» [2, с. 177]. Отже, мовленнєві жанри функціонують лише у процесі комунікації й допомагають створювати відповідні щодо ситуації і теми розмови форми діалогічних текстів.

М. М. Бахтін стверджував, зокрема, що до мовленнєвих жанрів варто віднести короткі репліки побутового діалогу [1, с. 237]. Отже, в діалозі взаємодіють різні жанри, як-от: *запитання, стверджувальна відповідь, негативна відповідь, наказ, прохання, порада, комплімент, подяка, скарга* тощо [3, с. 573–574].

М. Ю. Федосюк також виокремлює елементарні мовленнєві жанри (*повідомлення, привітання, прощання, похвалу* тощо, проектуючи їх на мовленнєві акти) й комплексні мовленнєві жанри (складаються з елементарних мовленнєвих жанрів). К. Ф. Сєдов поділяє жанри на *субжанри*, що дорівнюють мовленнєвим актам, та *гіпержанри*, які об'єднують кілька жанрів, наприклад: *сварка, суперечка, бесіда* та ін.

Отже, дослідники уналежують *суперечку* до комплексного мовленнєвого жанру. Сутність цього типу жанру полягає в тому, що мовці висловлюють свою особисту думку про предмет чи явища об'єктивної дійсності, яка є відмінною в обох мовців.

Розглянемо особливості мовленнєвого жанру *суперечки* в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького, що яскраво проявляються у повсякденному спілкуванні героїв твору. Наприклад:

— *Надю, застели-бо стіл білою скатертею! Я люблю білий колір*, — сказала Саня, — *в йому є щось ідеальне, ідеально чисте.*

— *Вже й в тебе смак! Чорний колір краций. Я люблю чорний цвіт*, — сказала Надя.

— *Вулкани, вулкани, прикриті чорним попелом та лавою*, — сказала насмішкливо Саня. — *А під тим чорним попелом огонь! Скільки вогню. «Чорний цвіт, мрачний цвіт ти мене мил завжди»*, — заспівала Саня.

Надя Мурашкова насупила трошечки брови [4, т. 5, с. 112–113].

Цей діалогічний текст являє собою суперечку з приводу того, якого кольору скатертиною треба застелити стіл. Комунікативний процес від спокійно вираженої думки мовця плавно переходить у нарікання, кепкування з думки співрозмовника, а потім навіть в образ, тому діалог є напруженим. У мовленні Наді й Сані наявна калька з російської мови — *цвіт*, у Сані — *росіянізм огонь* та калькована з російської мови пісня. Це свідчить про ознаки «дворянського» мовлення та порушення норм української літературної мови. Невербальний засіб «*насупила трошечки брови*» свідчить про образ, невдоволення Сані від висловленої думки Наді. У мовленні Сані наявні елементарні мовленнєві жанри (далі — МЖ): *прохання, аргументація, висміювання*, — а у мовленні Наді — *нарікання, аргументація*. Розглянемо наступний приклад:

— *Ну та й чудернацька поведенція пішла тепер у книжках! Це така поведенція, хоч тікай мерцій в монастир або й на той світ*, — обізвалась вже лтня друга Никандрова тітка, Мавра Семенівна, що сиділа край стола. — *А ви, Степане Степановичу, це хочете втирять нам в руки отакі книжки. Ви їх сховайте, це й замкніть, щоб вони часом не попались комусь у руки*, — аж крикнула вона з таким рушенням рук, неначе вона оборонялась і обзивалась од собак або од якогось лиходія.

— *Ви тітусю, дурнісінько будете силкуватися, щоб поховать під замок оті книжки або знищити їх. Ваші заходи й силкування нічого не допоможуть*, — обізвався Аристид, — *цим поживком в наш час живиться уся публіка. Їх назахват розкупають десятки тисяч.*

— *Авжеж пак!* — промовила тітка. — *Хіба отакі безусі, як ти, живляться отим паскудним поживком та смакують оту страву, пополовині змішану з отрутою.*

— *І безусі, і пристаркуваті, і навіть сивобороді, геть дочиста усі! Бо тепер така поведенція на оті книжки й на вольне кохання*, — сказав Аристид і зареготавсь [4, т. 9, с. 44].

Діалог починається з висловленої думки мовцем з приводу книжок про вільне кохання. Потім Мавра Семенівна дорікає слухачеві, що він все це підтримує і навіть тримає такі книжки вдома, а потім радить їх позбутися. На що Аристид намагається переконати свою тітку. Мавра Семенівна використовує розмовне слово *поведенція*, тобто *манера поводження*, негативно-оцінне слово *втирять* та негативний вислів *паскудний поживок*, які несуть у собі негативну семантику. Аристид вживає негативне слово *дурнісінько*, яке є пестливим словом до слова *дурно*, тобто даремно, тому первинне значення слова нівелюється й сприймається як позитивне. Мавра Семенівна сидить, а Аристид у кінці діалогу зареготавсь, що є певним підтвердженням незаперечності його судження. Мовленнєвий етикет обмежується лише звертаннями *Степан Степанович*, яке є нейтральним і *тітусю*, яке є пестливим і виражає прихильність до Маври Семенівни. У мовленні Маври Семенівни наявні елементарні МЖ *констатація факту, нарікання, наказ, образа*, а у мовленні Аристида — *констатація факту*. Або:

— *Мені нікого не потрібно, окрім вашої дочки. Я без неї не можу жити*, — сказав Ломицький.

— *Ви її не любите! Паничі женяться не по любові, а задля грошей! Ви усі дурисвіти. Коли є на світі честь, сумління, щира любов, то тільки в нас, а не в вас. Ви Марусі не любите*, — репетувала Марта Кирилівна.

— *Ба люблю!*

— *Ба ні! Чим же ви докажете, що її так дуже кохаєте?*

— *Чим же вам довести? Не скакати ж мені з оцієї кручі в море!* — сказав Ломицький.

— Скакайте, то пойму віри, — сказала Марта Кирилівна.
 — Але ж я собі скручу в'язи! — крикнув Ломицький
 — Скрутять, то тоді пойму віри!

[...]

— Отаке тепер в мене розбите серце! Ви потрощили моє серце і не моє тільки, а ще й друге серце, — сказав Ломицький [4, т. 5, с. 65].

Яскравий приклад зіткнення протилежних інтересів, гостра суперечка, яка доходить до абсурду. Мати не хоче видавати дочку, бо сама не може змиритися зі своїм незаміжжям. Марта Кирилівна у мовленні використовує негативно-оцінне, лайливе слово *дуриствити* (нещирі, нечесні люди), яке є стилістично згрубілим і нехарактерним до норм літературної мови і виражає її обурення темою розмови. Інтонаційні та лексичні засоби несуть у собі основну атмосферу діалогічного акту. Переконати Марту Кирилівну не вдається. Ломицький викликає у неї лише протест. Елементи мовного етикету відсутні, зважаючи на конфліктну ситуацію розмови. У мовленні Ломицького наявні такі елементарні МЖ як *констатація факту, запитання, дорікання*, а у мовленні Марти Кирилівни — *констатація факту, запитання, прохання*.

Але крім діалогів, коли мовець не може змінити думку слухача, наявні і діалоги, в яких у процесі суперечки мовець змінює думку співрозмовника, як-от:

— Як даси п'ять карбованців, то повинчаю сина, — сказав батюшка.

— Батюшко! І помилуйте, й пожалуйте! Я чоловік убогий. Де мені в світі взяти п'ять карбованців? Нехай буде три карбованці.

— Не можна, тепер і для нас час трудний. Все подорожчало, — сказав батюшка.

— Змилосердїться, батюшко! Їй-богу, не можу заплатити так багато. Нехай вже буде ні по-моєму, ні по-вашому: нехай буде чотири карбованці.

— Нема що й говорити. Бери могорич та йди собі додому.

[...]

— Ну, що скажеш, Петре? — обізався батюшка з другої кімнати.

— І помилуйте, і пожалуйте! Треба грошей і на весілля, і на подушине. Їй-богу, багато для мене! Нехай буде чотири карбованці. Це вже й бог так велів.

Батюшка подумав, подумав і згодився.

— Давай могорич, — сказав він, — давай і гроші [4, т. 3, с. 49].

Діалог являє собою розмову між Петром і батюшкою за вартість вінчання дітей Петра. Петро намагається переконати батюшку повинчати за чотири карбованці, а батюшка відстоює свій погляд — повинчати за п'ять, бо «*все подорожчало*». Репліки Петра побудовані у формі прохання і переконання, а батюшки у формі заперечення. Але Петру все ж таки вдається умовити батюшку, використовуючи його слабке місце, психологічний прийом. Він каже: «*Нехай буде чотири карбованці. Це вже й бог так велів*». Після цих слів батюшка погоджується. До мовного етикету належить лише звертання *батюшко*, що виражає повагу і прихильність до співбесідника. Діалог є гармонійним. У мовленні батюшки наявні елементарні МЖ *констатація факту, аргументація, наказ, згода*, а у мовленні Петра — *прохання, запитання*.

Отже, у результаті дослідження ми дійшли таких висновків, що 1) у мовленнєвому жанрі *суперечка* наявні такі елементарні МЖ: *аргументація, запитання, негативна відповідь, констатація факту, намір, наказ, прохання, відмова, порада, висміювання, нарікання, образа*. Вибір відповідного елементарного мовленнєвого жанру залежить від мети, стратегії й тактики спілкування. Від цього залежить й результат суперечки (конфліктний діалог або кооперативний); 2) комунікативною метою цього МЖ є відстоювання мовцями своїх власних позицій впродовж усього процесу комунікації; 3) тон розмови є негативним та напруженим; 4) спостерігається порушення норм літературної мови; 5) у мовленні персонажів наявна негативно-оцінна лексика.

У подальшому дослідженні буде звернено увагу на функціональні особливості мовленнєвого жанру *суперечка* в діалогічному мовленні персонажів у творах письменників ХХІ ст.

Література

1. Бахтин М. М. Проблема речевих жанров / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. — М. : Искусство, 1979. — С. 237–280.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. — К. : ВЦ «Академія», 2004. — 344 с.
3. *Культура русской речи* : Энциклопедический словарь-справочник / [ред. Л. Ю. Иванов, А. П. Сквородников, Е. Н. Ширяев и др.] — 2-е изд., испр. — М. : Флинта : Наука, 2007. — 840 с.
4. *Нечуй-Левицький І. С. Прозові твори / Зібрання творів : у 10 т. / І. С. Нечуй-Левицький*. — К. : Наук. думка, 1965–1967.

References

1. Bakhtin, M. M. (1979), «The problem of speech genres», *Aesthetics of verbal creativity* [«Problema rechevykh zhanrov», *Estetika slovesnogo tvorchestva*], Iskusstvo, Moscow, pp. 237–280.
2. Batsevych, F. S. (2004), *The basics of communicative linguistics : tutorial* [Osnovy komunikatyvnoi' lingvistyky], Publishing house «Academia», Kyi'v, 344 p.
3. *Culture of Russian speech : Collegiate Dictionary Directory* (2007), 2nd ed., rev. [Kul'tura russkoj rechi : Enciklopedicheskij slovar'-spravochnik, 2 izd., ispr.], ed. L. Ju. Ivanov, A. P. Skovorodnikov, E. N. Shiryayev et al., Flinta & Nauka, Moscow, 840 p.
4. Nechuy-Levytsky, I. S. (1965–1967), *Prose. Collection of works : in 10 vol.* [Prozovi tvory. Zibrannja tvoriv : u 10 t.], Naukova Dumka, Kyi'v.

РОМАНЮК Илона Валентиновна,

кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры украинского языка и литературы Измаильского государственного гуманитарного университета; ул. Репина, 12, г. Измаил, 68600, Украина; тел.: +38 067 4864840; e-mail: mrs.ilona@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-1252-5643

**РЕЧЕВОЙ ЖАНР ПРЕРЕКАНИЕ В ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ ПЕРСОНАЖЕЙ
(НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫХ ТЕКСТОВ И. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦКОГО)**

Аннотация. Цель статьи состоит в исследовании специфики речевого жанра *пререкание* в диалогической речи персонажей. **Объектом** анализа стали диалогические тексты персонажей. **Предметом** исследования является комплексный речевой жанр *пререкание* как особый жанр диалогической речи персонажей в текстах И. С. Нечуя-Левицкого. **Результаты** исследования состоят в том, что: 1) речевой жанр *пререкание* включает в себя такие элементарные речевые жанры: *аргументация, вопросы, негативный ответ, констатация фактов, намерения, приказ, просьба, отказ, совет, высмеивание, обвинения, обида*. Выбор элементарного речевого жанра зависит от цели, стратегии и тактики общения. От этого зависит и результат пререкания (конфликтный диалог или кооперативный); 2) коммуникативной целью этого речевого жанра является то, что каждый коммуникант отстаивает свою собственную позицию на протяжении всего процесса коммуникации; 3) тон общения негативный; 4) имеются нарушения норм литературного языка; 5) в речи персонажи используют негативно-оценочную лексику. Основной **метод** исследования описательный. Используется также компонентный анализ — для характеристики семантики лексических средств в речи персонажей. **Выводы:** характерной чертой речевого жанра *пререкания* есть то, что коммуниканты думают по-разному, формулируют свою мысль по поводу общей темы разговора. Результатом этого общения может быть либо конфликтный, либо позитивный диалог.

Ключевые слова: речевой жанр, пререкание, диалогическая речь, высказывания.

Ilona V. ROMANYUK,

PhD (Philology), lecturer, Ukrainian Language and Literature Chair, Izmail State Humanities University; 12 Repin str., Izmail, 68600, Ukraine; tel.: 067 4864840; e-mail: mrs.ilona@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-1252-5643

**SPEECH GENRE ARGUMENT IN THE CHARACTERS' DIALOGICAL SPEECH IN THE
NARRATIVE TEXTS BY I. NECHUY-LEVITSKIY**

Summary. The *purpose* of the article is to study the specifics of the speech genre *argument* in the characters' dialogical speech. The *object* of analysis were dialogical texts of the characters. The *subject* of the investigation was the comprehensive speech genre *argument* as a specific genre of the characters' dialogical speech in the narrative texts by I. Nechuy-Levitskiy. The *results* of the study consist in the following: 1) the speech genre *argument* includes such elementary speech genres as: *argumentation, questions, negative response, statement of facts, intentions, order, request, refusal, advice, ridicule, accusations, grievance*. Selecting a specific elementary speech genre depends on the purpose, strategies and tactics of communication. The result of the *argument* depends on this (a cooperative or conflictual dialogue); 2) the communicative purpose of the speech genre is for each communicant to defend his own position during the entire process of communication; 3) the communicative tone is negative; 4) there is a violation of rules of the literary language; 5) the characters use pejorative vocabulary in their speech. The main research method was description which helped analyse the specific features of the speech genre *argument*. There was also employed the method of component analysis for describing the semantics of lexical resources in the speech of the characters. **Conclusions:** The characteristic feature of the speech genre *argument* is that communicants think differently, formulate their thoughts about the common topic of communication. Such communication can result either in a conflictual or in a positive dialogue.

Key words: speech genre, argument, dialogical speech, utterances.

Статтю отримано 26.08.2016 р.